זעלת
לשוויון וזכויות אדם

אפליה והדרה של קבוצות מיעוט בתקשורת בישראל

נייר עמדה על בסיס השתלמויות לאנשי תקשורת בשוויון וזכויות אדם בהנחיית ד"ר רויטל עמירן

ישראל, מאי 2021

© כל הזכויות שמורות

זולת
לשוויון וזכויות אדם

אפליה והדרה של קבוצות מיעוט בתקשורת בישראל

נייר עמדה המבוסס על השתלמויות שמכון זולת ערך עבור נשות ואנשי תקשורת בנושא שוויון וזכויות אדם בהנחיית ד"ר רויטל עמירן

כתיבה:

עדי גרנות

עריכה לשונית: נחמה קרפול-בורק

עיצוב: ניב פרידמן

כותבת נייר העמדה, עדי גרנות:

בת 37, חיה בדרום תל אביב. בוגרת התוכנית האינטרדיסיפלינרית למצטיינים במדעי הרוח והאמנויות באוניברסיטת תל אביב, ובעלת תואר שני בתקשורת פוליטית מה-London School of Economics. עבודת התזה שלה בחנה את התפקיד של הבניית נרטיבים של פחד בכל הנוגע להתקבלות ה-BDS בקרב ישראלים יהודים. מוזיקאית ובוגרת בית ספר רימון למוסיקה במסלול לזמרים יוצרים, כותבת ומפרסמת מוזיקה פוליטית, טקסטים ומאמרים שעוסקים בקשר שבין פוליטיקה לתרבות פופולרית, ובפרט למוזיקה. עבדה במשך ארבע שנים בארגון שוברים שתיקה, והיתה אחראית על תחום המחקר והכתיבה במחלקת הלובי של הארגון.

כל הזכויות שמורות **לזולת - לשוויון וזכויות אדם ©**

תוכן העניינים

תקציר 4

הקדמה ורקע 5

ההשתלמויות, המרצות והמרצים 8

אפליה והדרה של קבוצות מיעוט 10

דחיקה של קבוצות מיעוט מחזית התקשורת 10

סטריאוטיפיזציה של קבוצות מיעוט בתקשורת 12

חוסר היכרות והבנה של הנרטיב המכונן של קבוצת מיעוט 13

האתגרים המקצועיים והמערכתיים שעומדים בפני עיתונאים המשתייכים לקבוצות מיעוט 14

חוסר התאמה של עיתונאים המשתייכים לקבוצות מיעוט אל המערכת התקשורתית ההגמונית 14

מתח בין השתייכות לקבוצה לבין הדרישות המקצועיות 14

המלצות וצעדים לטיפול באי השוויון בתקשורת ביחס למיעוטים 16

סיכום 19

תקציר

התקשורת הישראלית ממשיכה להזניח את ייצוג הנשים והמיעוטים, ובכך לפגוע הן בייצוג שלהם והן באמון שלהם כלפי כלי התקשורת. רק אחת מתוך שלושה מנחי טלוויזיה היא אישה, ופחות משליש מהמנחים הם ממוצא מזרחי, כאשר בחדשות שיעורם עומד על פחות מחמישית. מספר ההופעות של חרדים בתקשורת הכללית קטן ב-70% ביחס לחלקם באוכלוסייה; ורק 2.8% מתוך כל הדוברים שהשתתפו בתוכניות חדשות ואקטואליה בערוצי הטלוויזיה המרכזיים בשנת 2020 היו ערבים. כך עולה ממחקרים שונים שבחנו את ייצוגן של קבוצות מיעוט בטלוויזיה בשנים האחרונות, אשר הוצגו על ידי מרצות ומרצים שהשתתפו בהכשרות של מכון זולת עבור עורכים בדיגיטל ואנשי תקשורת.

להדרה יש שורה של תופעות לוואי חמורות. קבוצות מיעוט מופיעות בתקשורת בעיקר בהקשרים שליליים, כקורבנות או כסטריאוטיפים, והן זוכות להתייחסות רק באירועי קיצון, כגון הפגנות או אלימות. נשים וגברים מקבוצות מיעוט אינם מוזכרים ביחס למקצועם, אלא ביחס לקבוצת ההתייחסות שלהם - למשל, קיים העדר ניכר של רופאים ערבים המרואיינים ביחס למקצועם, גם בשנה שבה תחום הבריאות עמד בראש סדר היום.

התוצאה של סיקור מוטה זה היא העמקת הסטריאוטיפים ויצירת ניכור מתגבר בין אוכלוסיות המיעוט לבין עצמן, ובינן לבין כלי התקשורת. כדי להתחיל ולפתור את הבעיה, אנחנו מציעות מספר המלצות לתיקון המצב, ביניהן: הקפדה על ייצוג הולם, מאבק בסטריאוטיפים, הכרת הנרטיב של קבוצות המיעוט, הנגשה טכנית ומהותית של המקצוע לכלל הקבוצות באוכלוסייה, הכשרה לאנשי תקשורת, והגברת הרגולציה הממשלתית על כלי תקשורת, שהוכחה ככלי הכרחי בהגברת הייצוג של קבוצות מיעוט בתקשורת.

הקדמה ורקע

העשור האחרון היה מאתגר במיוחד עבור הדמוקרטיה הישראלית, שנמצאת בעיצומו של משבר חוקתי. משבר זה ניכר בירידת כוחה של הכנסת, באובדן האמון במערכת המשפט המצויה תחת התקפות של פוליטיקאים בכירים המבקשים לערער את הלגיטימציה הציבורית שלה, בשינוי האיזונים המקובלים בין הכנסת לבין הממשלה, ובהחלשת שומרי הסף השונים והגורמים המקצועיים הממונים על ידי חברי הממשלה.

במישור החברתי, הולכים וגוברים הפערים הסוציו-אקונומיים, החשדנות והעוינות בין קבוצות שונות בחברה הישראלית, אשר מתאפיינת יותר ויותר בסקטורים מבודדים המפתחים רגשות שליליים זה נגד זה. תהליך זה, המוביל להגברת הסטיגמטיזציה, להסללה של קבוצות מוחלשות ומודרות ולנירמולו של שיח גזעני, מקשה על היכולת לקיים דיון קונסטרוקטיבי בצורך לפתור את אי השוויון ממנו סובלות אוכלוסיות שונות, ולקדם את ערך השוויון ואת טובת החברה הישראלית כולה.

את התהליכים החברתיים והתרבותיים האלו יש לראות בין היתר גם על רקע האישומים הפליליים תחתם מצוי ראש הממשלה נתניהו, אשר יוצרים ניגוד עניינים מובהק בין טובתו האישית לבין טובת המדינה, כמו גם על רקע משבר הקורונה שהעלה לפני השטח – ואף הגביר – לא רק את המצוקות והקשיים אלא גם את הקלות הבלתי נסבלת שבה ניתן לפגוע בזכויות אזרח וזכויות פרט בישראל.

גורם מרכזי נוסף שתורם רבות לשחיקה זו הוא העובדה כי מאז 1967 ישראל שולטת בשטחים הכבושים ומפעילה עליהם ועל תושביהם הפלסטינים משטר צבאי אלים, דכאני ואפרטהיידיסטי, במסגרתו שתי קבוצות אוכלוסיה החיות באותו שטח – הפלסטינים והמתנחלים – כפופות לשתי מערכות חוק שונות.

זולת שם לו למטרה להגן על זכויות אדם, לקדם שוויון ולהילחם בתהליך הדה לגיטימציה של ערכים ליברליים המתחולל בישראל. אנו רואות את זולת כגשר בין החברה האזרחית לבין השלטון ומקדישות חלק ניכר מפעילות המכון לעיצוב השיח הנורמטיבי בישראל, כך שיתנהל ברוח שוויונית ודמוקרטית יותר.

לתקשורת, בהיותה הרשות הרביעית, תפקיד חשוב בביקורת על רשויות השלטון והגנה על זכויות הפרט, ובמיטבה היא אמורה לשמש כלב השמירה של הדמוקרטיה. לתקשורת יש חלק מרכזי בקידום ערכים ליברליים וקודים

דמוקרטיים, ואנו רואות בה שותפה ומבקשות לחזק אותה ולהפוך אותה לכמה שיותר חופשית ומנותקת מאינטרסים זרים. למעשה, "תקשורת חופשית" היא אחת מתוך חטיבות העבודה הנושאיות של מכון זולת.[1]

אליבא דמאיר שמגר, לשעבר נשיא בית המשפט העליון, בבירור ובליבון הבעיות העומדות על סדר היום של המדינה, "ממלאים כלי התקשורת ההמוניים תפקיד בעל חשיבות ראשונה במעלה. הם המאפשרים פרסום משמעותי ברבים של מידע, על כל תחומי החיים, מה שהופך אותו לנחלת הכול, והם כלי מרכזי להסברת תורות והשקפות ולוויכוח הציבורי הפתוח עליהן".[2] למעשה, להשקפתו, התהליך הדמוקרטי אף מותנה באפשרות לקיים ליבון גלוי של בעיות אלה, ולהחליף דעות עליהן בצורה חופשית.[3]

בשנים האחרונות נמצאת התקשורת הישראלית בסבך שבין אינטרסים כלכליים של בעלי הון לבין אינטרסים פוליטיים המאתגרים את מידת עצמאותה. בהמשך לכך, סוגיות השייכות לסדר היום של מחנה השמאל והמרכז הודרו באופן עקבי, ובדומה למחנה כולו, עוברות מסע של דה לגיטימציה. כך למשל, השיח הנוגע לכיבוש ולפתרון מדיני מוסכם נדחק החוצה לחלוטין, וההשלכות האמיתיות של האלטרנטיבות אינן זוכות לדיון ולהסבר מספק.

זאת, שעה שבתפיסה הקולקטיבית – תפיסה מעוותת, שמתוחזקת ומקודמת היטב על ידי שלטון הימין, ובאופן מיוחד על ידי נתניהו – התקשורת בישראל היא שמאלנית. עיתונאים המעזים לבקר את השלטון עלולים להימצא תחת מתקפה חריפה, שבשיאיה מגיעה לכדי הסתה אלימה של ממש.[4]

כל זאת מתרחש לצד אתגר הפייק ניוז שמחלחל אל העיתונות מהרשתות החברתיות ומהודהד בעקבות טשטוש הגבולות בין דוברים מטעם לבין עיתונאים, ובעיקר בעקבות עליית ניכרת בפופוליזם פוליטי. התחרות על הרייטינג לצד מעמדה ההולך ונשחק של העיתונות מקשים עליה להדוף ידיעות כזב בזמן אמת ולהבדיל הבדלה ברורה בין חדשות, דעות ויחצנות. העשייה העיתונאית במובנה האמיתי נעשתה היום מאתגרת מתמיד.

מתוך כך, אחת המשימות המרכזיות שלקחנו על עצמנו היא חידוד המודעות של נשות ואנשי תקשורת בעלי זיקה לערכים ליברליים, החוששים מהדרדרות הדמוקרטיה הישראלית, לתהליכי השחיקה הללו. חשוב לנו שהשיח בקרב אנשי

---

1 חטיבות עבודה, אתר זולת.

2 בג"ץ 6218/93 ד"ר שלמה כהן נ' לשכת עורכי הדין, מט(2) 529, בפס' 10 לפסק דינו של כבוד הנשיא שמגר (1995).

3 מתוך דוח האגודה: "זכויות האדם בישראל-תמונת מצב" 1996, האגודה לזכויות האזרח.

4 בעקבות תחקיר "המקור", נתניהו קרא להכניס לכלא את העיתונאי רביב דרוקר, הארץ, 11.06.20.

העיתונות והתקשורת בישראל ייגע בשאלות העוסקות בתפקידה של העיתונות, יעניק להם הגנה ויספק במה לדון בהשלכות צעדיה הפוליטיים והמדיניים של הממשלה. בנוסף, אנו מוצאות חשיבות רבה בכך שהשיח יעסוק בין היתר גם בהגנה על קבוצות מיעוט, תיווך מצוקותיהן ומאבק באפליה נגדן בקרב הציבור הרחב.

לשם כך יזמנו את פרויקט ההשתלמויות עבור עורכי וכתבי דסק חדשות, בעיקר אלו האחראים על ייצור וניסוח הכותרות וה"פושים" באתרי העיתונות השונים. תכני ההשתלמות התמקדו בהארת האופנים השונים בהם נפגעות זכויותיהם של חברי וחברות קבוצות שונות בחברה הישראלית, בדיון על חופש העיתונות בעידן הפופוליסטי, בתופעת הפייק ניוז, בממדי ההסתה ברשת ובאומדן מצבה של הדמוקרטיה הישראלית.

בכל הקשור להדרה של קבוצות מיעוט, ביקשנו להציף בפני המשתתפים את האופן בו סיקור תקשורתי עלול להגביר עוינות, לחזק סטריאוטיפים ולעודד הסתה. זאת באמצעות חיזוק הידע וההיכרות של המשתתפים עם הנושא ועם הבסיס העובדתי הדרוש להם על מנת לנסח עמדות שוויוניות וסובלניות. בנוסף, ההשתלמויות העניקו לאנשי תקשורת בעלי מכנה ערכי משותף את ההזדמנות להיפגש, לדון באתגרי עבודתם ולחזק את תחושת השליחות המקצועית שלהם.

נייר זה עוסק, אם כן, בייצוג לוקה בחסר של קבוצות מיעוט ואוכלוסיות מודרות, שמורכב הן מתת ייצוג מספרי והן מתת ייצוג מהותי. הוא מבוסס על ההרצאות השונות שניתנו בהשתלמויות, כמו גם על עמדותיהם של נשות ואנשי התקשורת שלקחו בהן חלק.

ההשתלמויות, המרצות והמרצים

מכון זולת ערך שמונה מפגשים בהנחיית ד"ר רויטל עמירן, בהם לקחו חלק שלוש קבוצות של נשות ואנשי תקשורת. קבוצות אלו כללו מגוון רחב של עיתונאים ועורכות דסק, בין היתר מוואלה News!, Ynet, הארץ, כאן, קו העיתונות, NEWSru בשפה הרוסית, מעריב, גלובס, Aljazeera, NetAarab48, TRT בערבית, ערוץ 13, ערוץ מוסאווה, וכן עיתונאים, עורכים ואנשי יח"צ ממגזרים שונים, לרבות המגזר החרדי והערבי.

בין המרצות והמרצים שהשתתפו בהשתלמויות ניתן למצוא אנשי תקשורת ועיתונאיות, נשות אקדמיה וחוקרים, וכן פעילים בולטים בתחום הפוליטיקה והתקשורת:

ד"ר מירב אלוש לברון – חוקרת תרבות, ביה"ס לקולנוע ולטלוויזיה באוניברסיטת תל אביב, וממובילות המאבק המזרחי. הרצאה בנושא "מזרחים במדיה: ייצוג וזהות – בין רב תרבותיות למגוון עמוק".

אעיד בדיר – המשנה לראש עיריית כפר קאסם. הרצאה בנושא תת הייצוג של הנרטיב הערבי-ישראל בתקשורת המיינסטרימית בישראל, והיעדר גופי תקשורת מקצועיים דיים בחברה הערבית.

אלמה ביבלש – פעילה פמיניסטית, חברתית ופוליטית למען זכויות אדם, ומנכ"לית הקרן למגני זכויות אדם. הרצאה בנושא מאבקים של קבוצות מודרות.

פרופ' אייל גרוס – פרופסור למשפטים באוניברסיטת תל אביב, המשלב מחקר אקדמי ופעילות ציבורית בארגוני זכויות אדם בישראל. הרצאה בנושא התפוררות הדמוקרטיה.

עדי גרנות – רכזת מחלקת המחקר של מכון זולת, ומנהלת פרויקטי מחקר במכון העוסקים בעיקר בכיבוש והשליטה הישראלית בפלסטינים ובשטחים הכבושים, ובעיצוב השיח הציבורי אודותיהם. הרצאה בנושא "דוח המכבסה – זה לא 'סיפוח', זה אפרטהייד", בחיבורה, שפורסם על ידי מכון זולת ביוני 2020.

ד"ר עינת לחובר – מרצה בכירה במחלקה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר, עוסקת בניתוח ביקורתי של המפגש בין מגדר ותחומי מדיה שונים, וממייסדות הפורום הפמיניסטי במכללה. הרצאה בנושא ייצוג של נשים בתקשורת.

מוחמד מג'אדלה – עיתונאי, רדיו נאס, "דפוסי צריכת התקשורת של החברה הערבית וייצוגה בתקשורת העברית".

קרין נהון – נשיאת איגוד האינטרנט הישראלי ופעילה חברתית שעוסקת בשמירה על הרשת חופשית מול המונופולים הטכנולוגיים. הרצאה בנושא טכנולוגיה ופוליטיקה.

פרופ' דני פילק – מרצה במחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שמחקרו מתמקד בין היתר בנושאים של מדיניות בריאות, אי שוויון בבריאות והזכות לבריאות. הרצאה בנושא זכויות האדם של זקנים בזמן הקורונה בעקבות דוח מאת ד"ר כרמל שלו בשם זה, שמכון זולת פירסם באוקטובר 2020, בו היה חבר בצוות המומחים.

איילה פנייבסקי – דוקטורנטית לתקשורת פוליטית, אוניברסיטת קיימברידג'. הרצאה בנושא "כשהרצפה באמת עקומה: פופוליזם, פייק ניוז ואמון בתקשורת בישראל ובעולם".

בני רבינוביץ' – עיתונאי, יתד נאמן. הרצאה בנושא "שיקוף החברה החרדית בתקשורת: דעות קדומות, סיקור הוגן או ספין"?

ד"ר דליה שיינדלין – יועצת אסטרטגית, סוקרת ומפתחת אסטרטגיות על בסיס מחקרי דעת הקהל בסוגיות חברתיות של יחסים בין מגזרים, דמוקרטיה, סכסוכים פוליטיים ותהליכי משא ומתן, וזכויות אדם. מחברת הסקר הראשון שמכון זולת פרסם. הרצאה בנושא חקר דעת קהל.

שרון שפורר – עיתונאית, המקום הכי חם בגיהינום. הרצאה בנושא "אתיקה עיתונאית בעידן הפופוליזם - מסכת הלחצים שמופעלת על עיתונאים ואמצעים להתמודדות עמה".

אפליה והדרה של קבוצות מיעוט

אחד הביטויים המובהקים ביותר של הידרדרות הדמוקרטיה הישראלית הוא קיטוב הולך וגובר בין קבוצות ומגזרים שונים. חוסר היציבות השלטוני וריבוי מערכות הבחירות, לצד גל חקיקה אנטי דמוקרטית ומדירה – תרמו רבות להעמקת הסקטוריאליות בחברה הישראלית, להעצמת האיבה והטינה בין קבוצותיה השונות ולהגברת הסטיגמטיזציה של קבוצות מוחלשות ומודרות, המשך הסללתן ונירמול שיח גזעני כלפיהן.

גם משבר הקורונה העצים את היעדר השוויון בין קבוצות שונות בחברה הישראלית, את המתח בינן לבין השלטון ואת הקיטוב והאיבה ביניהן. נתוני התחלואה, שהיו גבוהים במיוחד בעיקר במגזר הערבי ובחברה החרדית, המוחלשות גם ככה, תרמו רבות למתקפות נגדן ולחיזוק עמדות סטיגמתיות ביחס אליהן, כמו גם להעצמת תחושות של רדיפה ותסכול כלפיהן בקרב סקטורים אחרים.

מתוך הכרה בכוחה של התקשורת בעיצוב סדר יום, והנחה שקיים קשר מובהק בין תהליכי הקיטוב, הסטיגמטיזציה וההדרה בחברה לבין האופן שבו קבוצות שונות מיוצגות בתקשורת, הוחלט כי אחד הנושאים שיונחו במרכז תשומת הלב בהשתלמויות לאנשי תקשורת יהיה יחסה של התקשורת בישראל לקבוצות מיעוטים, ובכלל זה נשים, ערבים, חרדים, מזרחים, אתיופים ומבקשי מקלט. לשם כך, הוקדשו כמחצית מההרצאות לעיסוק באופן בו קבוצות מיעוט שונות בישראל מופיעות בתקשורת ונעדרות ממנה, לא רק ברמה המספרית אלא גם ברמה המהותית.

דחיקה של קבוצות מיעוט מחזית התקשורת

קבוצות המיעוט השונות בישראל ממודרות באופן עקבי מקדמת הבמה של התקשורת. במחקר של הרשות השנייה משנת 2013 שבחן את סוגיית הייצוג של קבוצות מיעוט ונשים בטלוויזיה המסחרית עלה כי רק 38% אחוז מהדמויות היו של מזרחים, מול 62% אשכנזים. בקרב מנחים ומגישים בפריים טיים כולו רק 15% היו מזרחים, בקרב מגישי החדשות רק 4% היו מזרחים, ובקרב מנחים בתוכניות אקטואליה ותחקיר רק 7% היו מזרחים. שיעור הערבים, העולים והחרדים עמד על 0.1% בלבד.[5]

5 הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, 2013.

על פי מחקר שסקר את ייצוגן של קבוצות מיעוט בטלוויזיה לאורך שנת 2018, רק רק אחת מתוך שלושה מנחי טלויזיה היא אישה, ופחות משליש מהמנחים הם ממוצא מזרחי, כאשר בחדשות שיעורם עומד על פחות מחמישית.[6] ממחקרים נוספים שנערכו בשנים האחרונות עולה כי מספר ההופעות של חרדים בתקשורת הכללית קטן ב-70% ביחס לחלקם באוכלוסייה;[7] ורק 2.8% מתוך כל הדוברים שהשתתפו בתוכניות חדשות ואקטואליה בערוצי הטלוויזיה המרכזיים בשנת 2020 היו ערבים.[8] אם כך, גם אם חל שיפור כלשהו בייצוג ובמידת הניראות של חלק מקבוצות מיעוט, עדיין קשה להתעלם מכך שגם בשנת 2018, כלומר בשנים האחרונות, המגמה הזו ממשיכה, וקשה שלא לקבוע כי הדבר מבשר על תופעה עקבית, מתמדת ומצטברת של הדרה ותת-ייצוג שלהן.[9]

קבוצות שסובלות מהיעדר ייצוג, ייצוג חלקי או ייצוג סטריאוטיפי במדיה נוטות להפנים את התיוגים אודותיהן. אנשים שלא רואים ייצוג של עצמם בתקשורת מועדים לפתח רתיעה מהזהות שלהם עצמם ולוקחים חלק קטן יותר בשיח הדמוקרטי. היעדר ייצוג של קבוצות מיעוט פוגע לא רק בהן עצמן אלא גם בקבוצות הרוב. זאת מכיוון שייצוג הולם של קבוצות מיעוט במדיה מפחית סטריאוטיפים, חשדנות וגזענות ותורם למאבק בדעות קדומות ומטענים, ובכך, מעשיר ומשפר את המרקם החברתי המשותף.[10]

<u>הכחדה סימבולית</u> – הכחדה סימבולית מתרחשת כאשר ישנו יחס בלתי הולם בין חלקה של קבוצה מסוימת באוכלוסייה לבין מידת הניראות שלה במדיה – או בתת-ייצוג, או כשקבוצה אינה זוכה לייצוג כלל. להכחדה הסימבולית של מזרחים, למשל, יש היסטוריה ארוכה במדיה הישראלית, החל מהדרתם בסדרה *עמוד האש*, שהעלימה מהתמונה את ההיסטוריה והנרטיב המזרחי, ועד היום.[11]

בנוסף להדרה כמותנית, קבוצות מיעוט סובלות גם מהכחדה סימבולית איכותנית שקשורה באופני המיסגור והייצוג שלהן במדיה. מדובר בהכחדה שאינה עוסקת בעצם הצגתן של קבוצות מיעוט אלא באופן בו הן מוצגות - עיוות בייצוג, סטריאוטיפיזציה ולעתים אף הגזעה. במסגרת זו, על מנת לתפוס מקום בקרב קבוצת הרוב, גברים ונשים מקבוצות מיעוט צריכים לעתים קרובות להתאים את עצמן לקודים ההגמוניים של קבוצות הרוב (למשל, כאשר נשים מזרחיות במדיה עוברות תהליך של הטמעה והתאמה לכללי המיינסטרים של השידור המסחרי,

---

6 זה מה שראיתם בטלוויזיה, אבל באמת, TvBee. מאקו, 10.1.19.

7 חרדופוביה, יהודה אייזיקוביץ, 21.7.19, העין השביעית.

8 לפי "מדד הייצוג", פרויקט מעקב של העין השביעית, עמותת סיכוי וחברת יפעת, שבודק את הייצוג של האוכלוסייה הערבית בתוכניות החדשות והאקטואליה בערוצים המרכזיים בישראל, אורן פרסיקו, העין השביעית, 27.1.21.

9 מתוך ההרצאה של ד"ר מירב אלוש לברון.

10 שם.

11 שם.

המלוות לעתים בהעלמת הסממנים המזרחיים שלהן).[12]

ההבדל בין נוכחות, נראות וייצוג – נוכחות של נציגים מקבוצת מיעוט במערכות התקשורת לא תמיד תביא לסיקור בולט יותר של אותן קבוצות. לדוגמה, ריבוי נשים מגישות חדשות במהדורות השונות בישראל יוצר אשליה לפיה נשים זוכות לייצוג הולם בתקשורת הישראלית.[13] אלא שבחינה מעמיקה יותר מגלה שבמהדורות החדשות של כל הערוצים עדיין יש יתרון מספרי מובהק מאוד לכתבים גברים. באופן דומה, בסדרות יש אמנם אותו מספר של שחקנים ושחקניות, אך רוב התפקידים הראשיים בהן עדיין שייכים לגברים.[14]

בדיון של הוועדה לקידום מעמד האישה בנושא תת הייצוג של נשים בתקשורת שנערך ביולי 2016, אמרה יו"ר הוועדה, ח"כ אעידה תומא-סלימאן: "ייצוג הנשים בייצור ועשיית התקשורת לא מייצג את האחוז שלנו באוכלוסייה, והאופן בו נשים נראות בתקשורת, התדמית הראשונה שלנו, היא כקורבן. אוהבים משום מה להציג אותנו כך במקום כמומחיות ומקצועיות".[15]

מה גם, שייצוג כזה תלוי בעיקר בנוכחות של אנשים מתוך אותן קבוצות בדסק, במספר העורכים והמפיקים המשתייכים לאותן קבוצות, ובתחום הזה נשים הן עדיין מיעוט. לצורך העניין, ברגע שתעלה הנוכחות של ערבים בדרג קבלת ההחלטות בגופי התקשורת בישראל, הדבר יבוא לידי ביטוי גם בנראות ובייצוג של החברה הערבית כולה.[16] בדומה, במערכות התקשורת החילוניות אין הרבה עיתונאים חרדים, ובוודאי שלא עורכים.[17]

סטריאוטיפיזציה של קבוצות מיעוט בתקשורת

קבוצות שונות, ובהן נשים, חרדים, ערבים ומזרחים, מופיעות בתקשורת בעיקר בהקשרים שליליים – או תוך שימוש בדימויים שליליים וסטריאוטיפיים, או כקורבנות. לעתים קרובות קבוצות אלו יוצגו תחת מסגרת של כתבות רווחה, ורק לעתים רחוקות תחת מיסגור מעצים. בנוסף, קבוצות מיעוט זוכות לסיקור בדרך כלל רק בנקודות קצה (למשל הפגנות).[18] כך למשל, ערבים מוזכרים בתקשורת לרוב בהקשרים פליליים או ביטחוניים; אתיופים מוזכרים בהקשרים של רווחה ואלימות; נשים מופיעות פי שלושה ביחס לגברים בתפקיד משפחתי או דומסטי,

12 מתוך ההרצאה של ד"ר מירב אלוש לברון.
13 מתוך ההרצאה של ד"ר עינת לחובר.
14 זה מה שראיתם בטלוויזיה, אבל באמת, TvBee. מאקו, 10.1.19.
15 הוועדה לקידום מעמד האישה דנה היום בתת הייצוג של נשים בתקשורת, אתר הכנסת, 19.7.16.
16 מתוך ההרצאה של מוחמד מג'אדלה.
17 מתוך ההרצאה של בני רבינוביץ'.
18 מתוך ההרצאה של אלמה ביבלש.

ויותר מפי שניים כקורבנות של גברים; גברים ונשים בעלי הגייה מוטעמת של חי"ת ועי"ן מוצגים פעמים רבות כדמויות נלעגות; ורוב ההופעות של חרדים הן בהקשרים שליליים.[19]

בנוסף, נשים וגברים המשתייכים לקבוצת מיעוט בדרך כלל לא יופיעו בתקשורת כמומחים לנושאים שאינם קשורים להשתייכותם הסטריאוטיפית. ייצוג סטריאוטיפי כזה – הן באמצעות עודפות (העיסוק התקשורתי בערבים בהקשר ביטחוני או פלילי גובר בהרבה על המידה שבה תחומים אלו מזוהים עמם במציאות) והן באמצעות היעדר (לדוגמה, הסבירות שהרופא שידבר כמומחה באייטם שעוסק ברפואה יהיה ערבי היא נמוכה מאוד)[20] – פוגע בקבוצות האלו. הוא תורם להצגתם השלילית והמטעה, מעניק "הצדקה" ולגיטימציה להמשך אפלייתן ומשמר אותן בשולי החברה. לדוגמה, קיימים בעיקר שני אופנים מרכזיים שבהם מזרחים מופיעים בתקשורת: או באופן מלעיג, כאשר בשם הבידור ניתנת לגיטימציה לסימון אתני סטריאוטיפי (למשל הדמויות של ליאורה[21] והטורטלים[22] *בארץ נהדרת*), או כאשר עוסקים בנושא הקשור למזרחים.[23]

בין היתר, מייצר עניין זה עוינות בין התקשורת ההגמונית לבין קבוצות מיעוט. לדוגמה, החרדים מצדם חשים כי התקשורת ההגמונית מדירה אותם או מציגה אותם כסחטנים ועלוקות, ואילו התקשורת מקובעת בעמדתה. לעתים קרובות הדינמיקה הזו מנוצלת ומועצמת גם על ידי כוחות נוספים ששואפים להרוויח ממנה, כמו לדוגמה נתניהו שמנצל את זה ומזין בקרבם את נרטיב השנאה כלפי התקשורת.[24]

חוסר היכרות והבנה של הנרטיב המכונן של קבוצת מיעוט

הנרטיב המכונן של כל קבוצה מורכב גם מעובדות וגם מחוויות אישיות שהופכות לחוויות קולקטיביות. סולידריות עם מאבקה של קבוצה מסוימת מצריכה גם הבנה של הנרטיב המכונן שלה, גם זיהוי וחשיפה של המנגנון שמדכא אותה, וגם הכרה בכך שקבוצות מפרות את הסדר הציבורי כאשר הן חשות שההסכם שלהן עם המדינה הופר. לעתים קרובות, כתבים המסקרים הפגנות ומחאות אינם מודעים לנרטיב המכונן של הקבוצות המוחות, באופן שמוביל לסיקור מוטה, סטריאוטיפי ובלתי סולידרי של המפגינים.[25]

---

19 חרדופוביה, יהודה אייזיקוביץ, 21.7.19, העין השביעית.
20 מתוך ההרצאה של מוחמד מג'אדלה.
21 ליאורה ושפע חוזרים לבית ספר, ארץ נהדרת, מאקו.
22 הטורטלים, ארץ נהדרת, מערכונים. מאקו.
23 מתוך ההרצאה של ד"ר מירב אלוש לברון.
24 מתוך ההרצאה של בני רבינוביץ'.
25 מתוך ההרצאה של אלמה ביבלש.

האתגרים המקצועיים והמערכתיים שעומדים בפני עיתונאים המשתייכים לקבוצות מיעוט

לצד הייצוג הבלתי הולם של קבוצות מיעוט התקשורת, יש לקחת בחשבון גם את הקשיים העומדים בפני עיתונאים המשתייכים לקבוצות מיעוט – חרדים, להטב"קים, נשים, ערבים, אתיופים וכד'. אנשי תקשורת אלו מצויים במתח שבין היכרות והזדהות עם הקבוצה ממנה באו לבין צורך לייצג גם את הנורמות והכללים של ביתם המקצועי, ונאלצים ללכת בין הטיפות ולמצוא איזון דק ומורכב בין השניים.

חוסר התאמה של עיתונאים המשתייכים לקבוצות מיעוט אל המערכת התקשורתית ההגמונית

קיים לעיתים מתח מובנה בין דרישות העבודה בכלי התקשורת המיינסטרימיים לבין היכולת של עיתונאים מקבוצות מיעוט להשתלב בהם. כך למשל, עיתונאים חרדים יתקשו לעבוד בכלי תקשורת שמחייב משמרות בשבת ובחג; נשים יתקשו לעבוד בשעות הערב והלילה כפי שנדרש בחלק גדול כלי תקשורת (כל עוד החברה הישראלית נותרת בלתי שוויונית בחלוקת מטלות הבית וגידול הילדים בין גברים לנשים); רבים מעיתונאים והמגישים הערבים יתקשו בשל מחסום שפה, מבטא או שליטה שאינה מלאה בעברית.

מתח בין השתייכות לקבוצה לבין הדרישות המקצועיות

מצד אחד, לעיתונאי המסקר את הקבוצה אליה הוא משתייך בעצמו יש יתרונות רבים: היכרות נרחבת עם התחום המסוקר, יכולת לספק סיקור הוגן ונטול דעות קדומות, וכן אמצעים וקשרים שמאפשרים לו להביא חשיפות וסיפורים מעניינים יותר. לדוגמה, לעיתונאים ערבים יהיה קל יותר להגיע לקורבנות ערבים ומשפחותיהם, או לעסוק באלימות כלפי נשים בחברה הערבית, מאשר לעיתונאים יהודים, כיוון שהם מכירים את הנרטיב של הקבוצה.[26]

מצד שני, לעתים קרובות עיתונאים מקבוצות מיעוט נתפסים בקרב הקהילה

26 מתוך ההרצאה של מוחמד מג'אדלה.

שלהם כנציגיה, ולא כעיתונאים העושים את עבודתם. הצורך לבקר את הקבוצה אליה הם משתייכים, או לסקר היבטים פחות חיוביים שלה, מציב בפני עיתונאים קושי מובנה, חושף אותם לרדיפה, ללחצים ולהכפשות, ושם אותם במילכוד רגשי ומקצועי, במיוחד נוכח הסטריאוטיפיזציה וההסתה ממנה סובלים חברי הקבוצה בתקשורת המיינסטרימית.[27]

27 מתוך ההרצאה של מוחמד מג'אדלה; מתוך ההרצאה של בני רבינוביץ'.

המלצות וצעדים לטיפול באי השוויון בתקשורת ביחס למיעוטים

1. אין שוויון בלי ייצוג

ישנה חשיבות גדולה בכך שלמזרחים, ערבים, חרדים, נשים ושאר קבוצות המיעוט בישראל תהיה נוכחות מספרית בקדמת התקשורת המיינסטרימית הכתובה והמשודרת. בתוך כך, ישנה חשיבות רבה גם לאופי הייצוג, באופן שלא יתרום למחיקת הצביון המיוחד שלהם. בנוסף, חשוב שנציגים מתוך קבוצות מיעוט אלו ימלאו גם תפקידים של עורכי דסק, מפיקים וכד', שתורמים רבות לעיצוב את סדר היום וזוכים להשפעה ניכרת, גם אם מאחורי הקלעים.

2. מאבק בסטריאוטיפים

נציגים מתוך קבוצות מיעוט צריכים להיות מוזמנים לאולפן לא רק בתור מרואיינים המייצגים את קבוצת ההשתייכות שלהם ואת קשייה, אלא גם כמומחים בתחומם; יש להקפיד על סיקור של קבוצות מיעוט לא רק בנקודות קיצון משבריות (למשל רווחה ופלילים) אלא גם בשגרה וסביב נקודות החוזק שלהן; וחשוב שנציגי קבוצות מיעוט המוזמנים לדבר או להתראיין בתקשורת יהיו רהוטים וברורים.

לדוגמה: בשנת 2018 ארגון "אנו" פרסם מאגר מקוון מקיף של מומחיות ומומחים מתוך שלוש קבוצות מיעוט בישראל: יוצאי אתיופיה[28], חרדים[29] וערבים[30] בנושאי אקטואליה, כלכלה, רווחה, תרבות, אמנות, מדע, רפואה, היי טק ועוד, במטרה להגביר את ייצוגן של קבוצות מיעוט בתקשורת בישראל – הן ברמה המספרית והן מבחינת אופי הייצוג.[31]

3. הכרת והבנת עומק של הנרטיב של קבוצת המיעוט

על מנת לסקר קבוצה מסוימת באופן הוגן יש להבין את הנרטיב המכונן שלה, את השבר שלה מול השלטון והמדינה ואת אי האמון שלה במנגנוני המדינה. יש חשיבות רבה לכך שהסיקור ייעשה על ידי נציגה מתוך הקבוצה אשר חיה בתוכה, במיוחד במידה שהיא מובחנת גיאוגרפית. עיתונאיות מתוך קבוצות המיעוט יהיו לרוב ערות יותר לניואנסים שונים, ויתאפשר להן

28 TOPLIST, מאגר מומחים ודוברים ישראלים יוצאי אתיופיה, אנו.
29 IDEALIST, מאגר מומחים ודוברים חרדים בישראל, אנו.
30 A-list, מאגר מומחים ודוברים ערבים בישראל, אנו.
31 אולי עכשיו נראה יותר אתיופים בטלוויזיה, YNET, 10.5.18.

להביא את הסיפורים המעניינים ולספק לספק תמונה מהימנה ונטולת דעות קדומות של הקבוצה אותה הן מסקרות.

4. עיסוק בתכנים רלוונטיים לקבוצות מיעוט

הגם שחרדים וערבים צורכים פחות תקשורת עברית וחילונית, ניסיון העבר מלמד שעיסוק בתכנים הקשורים לעולמם התרבותי והרעיוני מושך את חברי הקבוצות הללו לצרוך אותה יותר. צעדים כאלו לא רק יסדקו את החומות ויקלו את החשדנות של קבוצות מיעוט ביחס לתקשורת הכללית, אלא גם יצרו עניין והעשרה בקרב קהל הקוראים הכללי.

5. הנגשה הכשרה ותמיכה

יש חשיבות להקדשת משאבים שיתרמו לכך שעבודה בתחום התקשורת תהיה נגישה לחברי קבוצות מיעוט, ולאפשר גיוון של כוח האדם העובד בה, וזאת לאורך כל שדרת התפקידים – לפני ומאחורי הקלעים. הנגשה כזו תהיה מורכבת מהיבטים מהותיים של תפיסת עולם שוויונית, כמו גם מהיבטים טכניים שונים (למשל התאמה של היקף המשרה ושל שעות עבודה), ותכלול בין היתר גם ליווי ותמיכה לכתבים מקבוצות המיעוט, כמו גם השתלמויות לכלל עובדי המערכת בסוגיות של רב-תרבותיות וגיוון עמוק.

6. הבנת תפקידו של כוח השוק

עולם התקשורת פועל בתוך מערכת של כוחות כלכליים, ויש קשר הדוק בין המידה והאופן בהם קבוצות מיעוט מיוצגות בתקשורת לבין אינטרסים כלכליים של בעלי הון, מפרסמים וכד'. כאשר קבוצת מיעוט היא חסרת כוח כלכלי, היא ככל הנראה תסבול מהדרה תקשורתית, ולהיפך. לדוגמה, גופי תקשורת החלו לשלב נשים ולתת להן בולטות בתקשורת כאשר הן הפכו לכוח כלכלי, לכוח קנייה.[32]

7. חשיבותו וכוחו של פיקוח ממשלתי

אחד הדברים שאיפשרו את השינויים שכן התחוללו ואת תקרות הזכוכית שכן נסדקו – הוא רגולציה. מדיניות ממשלתית שמכתיבה גיוון ומפעילה סנקציות בהיעדרו תורמת גם היא לעלייה בייצוג של קבוצות מיעוט בתקשורת. כך למשל כתוצאה מרגולציה התאפשר, בין היתר, לדור השני והשלישי של מזרחים לייצר נוכחות תקשורתית שנאבקת בהגחכה ובסטריאוטיפיזציה

32 מתוך ההרצאה של ד"ר עינת לחובר.

(למן *בת ים-ניו יורק* בראשית דרכו של הערוץ המסחרי ועד לשנים האחרונות עם *סלאח פה זה ארץ ישראל* וכד').[33]

כפי שצוין לעיל, המחקר האחרון של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו בנושא ייצוג ונירואות של קבוצות מיעוט התפרסם בשנת 2013. למרבה הצער, מתוך החלטה מודעת שלא לעסוק יותר במחקרים מסוג זה, מאז - הפסיקה הרגולציה לבדוק את סוגיית הייצוג של הקבוצות. מתוך הבנה שלמחקרים שכאלו יש חשיבות רבה בעיצוב אופיו של השידור בישראל, יש לשוב ולבצע אותם, להסיק מתוכם מסקנות, ולפעול לקידום שוויון בייצוג של קבוצות שונות בחברה.

33 מתוך ההרצאה של ד"ר מירב אלוש לברון.

סיכום

קבוצות מיעוט סובלות מתת ייצוג בתקשורת המיינסטרימית, אשר בא לידי ביטוי לא רק בהיעדר מובהק של נציגות מתוכן, כי אם גם בהכחדה סימבולית, לעג, סטריאוטיפיזציה, וחוסר היכרות עם הנרטיב המכונן שלהן. גם מאנשי ונשות תקשורת המשתייכים לקבוצות מיעוט נדרש לרוב להתאים את עצמם ואת תפיסותיהם העיתונאיות לקבוצת הרוב, באופן אשר מבטל במידה רבה לא רק את מרכיבים מרכזיים בזהותם, אלא גם פוגם בסיקור עצמו.

זאת, על רקע קיטוב ואיבה הולכים וגוברים בין הקבוצות השונות בחברה הישראלית, שהוא רק אחד מהתוצרים של פגיעה הולכת וגוברת במנגנוני הדמוקרטיה בישראל – בית משפט, בית המחוקקים, התקשורת וכד', כמו גם על רקע האישומים הפליליים תחתם מצוי ראש הממשלה נתניהו, משבר הקורונה והמשבר הכלכלי, ומדיניות כיבוש ממוסדת של כמעט 54 שנה.

בכדי להיאבק בהדרה ובאפליה של קבוצות מיעוט בתקשורת ובעיתונות ולקדם ערכים של שוויון, יש להקפיד על ייצוג הולם של חברי וחברות קבוצות מיעוט – הן מול המצלמה והן מאחורי הקלעים. ייצוג זה – יש להקפיד שלא יסתכם ב"ספירת ראשים" בלבד, חשובה ככל שתהיה, ויביא אל דסק החדשות את הפוזיציות, תפיסות העולם, וניסיון החיים של נציגי מיעוטים שונים. בנוסף, יש לוודא שקיימת רגולציה תמידית על מערכות העיתונות והתקשורת בישראל, ולפעול לקידום שיח, ביקורתי אך מכיל, שיתקיים בקרב עורכות דסק, עיתונאיות ונשות תקשורת, כל הזמן.

זולת
לשוויון וזכויות אדם

זולת לשוויון וזכויות-אדם הושק במאי 2020. זהו מכון ייחודי המשלב מחקר וניתוח יחד עם פעילות ברשתות החברתיות ובתקשורת הממוסדת, וממצב את עצמו כגשר בין הזירה הפוליטית לחברה האזרחית. המחקרים של זולת בוחנים את מציאות הפוליטית והציבורית, אבל העבודה שלנו מסתכמת לא רק בזה. כמכון מחקר, אנחנו נאבקים באמצעות הצגת סדר יום אלטרנטיבי, עיצוב השיח הציבורי וקידום מדיניות וחקיקה שתקדם את ערכי הדמוקרטיה וזכויות אדם. אנחנו מייצגים תפיסה רחבה של זכויות-אדם, המתייחסת אל זכויות אוניברסליות, זכויות אזרחיות פרטיות וקולקטיביות, וזכויות חברתיות - כמכלול. לגישתנו, הזכויות השונות תלויות זו בזו ומחייבות זו את זו.

קראו עוד בעמוד 'המטרה שלנו' באתר זולת

מכון זולת לשוויון וזכויות אדם

נשיאה: זהבה גלאון

מנכ"לית: עינת עובדיה

ליצירת קשר: info@zulat.org.il

לאתר זולת: zulat.org.il

לתרומות: אתר ישראל תורמת

THE ROBERT WEIL FAMILY FOUNDATION

HEINRICH BÖLL STIFTUNG TEL AVIV

המימון לפרויקט ההשתלמויות לאנשי תקשורת בשוויון וזכויות אדם ניתן על ידי קרן רוברט וייל וקרן היינריך בל.

כל הזכויות שמורות ל**זולת - לשוויון וזכויות אדם ©**